

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

DOI: 10.67227

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 6

2026

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA BADIY MATNLARDA ILOVALI ELEMENTLARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Daminov Jamshid Zafar o'g'li

Navoiy davlat universiteti, o'qituvchi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy matnlarda qo'llanadigan ilovali elementlarning struktur-semantik xususiyatlari qiyosiy aspektda tadqiq etiladi. Tadqiqotda ilovali elementlarning sintaktik tuzilishi, ularning asosiy gap bilan munosabati, matn tarkibida yuzaga chiqaradigan semantik ma'nolari hamda badiiy nutqdagi funksional imkoniyatlari tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida olib borilgan qiyosiy tahlil ilovali elementlarning har ikki tilda ham muhim kommunikativ-pragmatik vosita sifatida faol qo'llanilishini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, ingliz tilidagi ilovali elementlar ko'proq sintaktik ixchamlik va informativlikni ta'minlashga xizmat qilsa, o'zbek tilidagi ilovali elementlar badiiy tasvirning ekspressivligi, obrazlilik va emotsional ta'sirchanligini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari ilova hodisasining badiiy matn lingvistikasi, qiyosiy tilshunoslik va lingvopragmatika nuqtayi nazaridan o'rganilishiga muayyan darajada hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: ilova konstruksiya, ilovali element, badiiy matn, sintaksis, semantika, struktur xususiyat, pragmatika, ingliz tili, o'zbek tili.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИЛОЖЕННЫХ ЭЛЕМЕНТОВ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ АНГЛИЙСКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

Даминов Жамшид Зафар угли

Навоийский государственный университет, преподаватель

Аннотация

В данной статье в сравнительном аспекте исследуются структурно-семантические особенности аппозитивных элементов, используемых в художественных текстах английского и узбекского языков. В исследовании анализируются синтаксическая структура аппозитивных элементов, их связь с основным предложением, семантические значения, реализуемые в тексте, а также их функциональные возможности в художественной речи. Сопоставительный анализ, проведённый на материале английского и узбекского языков, показывает, что аппозитивные элементы активно используются в обоих языках как важное коммуникативно-прагматическое средство. Согласно результатам исследования, аппозитивные элементы в английском языке в большей степени служат обеспечению синтаксической компактности и информативности, тогда как в узбекском языке они играют важную роль в усилении экспрессивности, образности и эмоционального воздействия художественного описания. Результаты исследования вносят определённый вклад в изучение явления аппозиции с позиций лингвистики художественного текста, сопоставительного языкознания и лингвопрагматики.

Ключевые слова: аппозитивная конструкция, аппозитивный элемент, художественный текст, синтаксис, семантика, структурная особенность, прагматика, английский язык, узбекский язык.

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF APPOSITIVE ELEMENTS IN LITERARY TEXTS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Daminov Jamshid Zafar o'g'li

Navoi State University, Lecturer

Abstract

This article comparatively investigates the structural and semantic features of appositive elements used in literary texts in the English and Uzbek languages. The study analyzes the syntactic structure of appositive elements, their relationship with the main clause, the semantic meanings they convey within the text, and their functional potential in literary discourse. A comparative analysis based on English and Uzbek language materials demonstrates that appositive elements are actively employed in both languages as important communicative and pragmatic devices. The findings reveal that appositive elements in English primarily serve to ensure syntactic compactness and informativeness, whereas in Uzbek they play a

significant role in enhancing the expressiveness, imagery, and emotional impact of literary description. The results of the research contribute to the study of apposition from the perspectives of literary text linguistics, comparative linguistics, and linguopragmatics.

Keywords: appositive construction, appositive element, literary text, syntax, semantics, structural feature, pragmatics, English language, Uzbek language.

Zamonaviy tilshunoslikda ilova hodisasi sintaktik tizimning murakkab va ko'p qirrali birliklaridan biri sifatida e'tirof etiladi. U nafaqat gapning struktur tuzilishini boyitadi, balki matnning semantik va pragmatik qatlamlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ham ta'minlaydi. Ayniqsa, badiiy matnlarda ilovali elementlarning qo'llanishi muallifning uslubiy maqsadlarini amalga oshirish, tasvirning aniqligi va ta'sirchanligini oshirish hamda qo'shimcha semantik ma'no qatlamlarini yuzaga chiqarishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday elementlar orqali matnda izoh, aniqlashtirish, qo'shimcha tavsif yoki emotsional urg'u berish imkoniyati kengayadi. Shu bois ilova konstruksiyalari va ularning tarkibidagi ilovali elementlarning struktur-semantik xususiyatlarini o'rganish bugungi tilshunoslikning dolzarb va istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur hodisani qiyosiy, funksional hamda pragmatik jihatdan tahlil qilish matn lingvistikasi va uslubshunoslikning nazariy asoslarini yanada boyitishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (literature review). Ilova konstruksiyalari masalasi xorijiy tilshunoslikda keng o'rganilgan. Jumladan, E. Bowman, A. Hill, Ch. Hockett, H. Whitehall kabi olimlar sintaktik birliklarning struktur xususiyatlari va gap tarkibidagi munosabatlarini tadqiq qilganlar [Bowman, 1966; Hill, 1958; Hockett, 1958; Whitehall, 1956]. J. Bruner va R. Posner matn semantikasi hamda pragmatik omillarning sintaktik qurilmalar bilan bog'liqligini yoritganlar [Bruner, 1989; Posner, 1972]. Nemis tilshunosligida esa U. Engel, W. Abraham, W. Schmidt va H. Brinkmannlarning tadqiqotlarida ilovali birliklarning struktur-semantik tabiati va kommunikativ imkoniyatlari tahlil qilingan [Engel, 1988; Abraham, 1995; Schmidt, 1968; Brinkmann, 1971]. O'zbek tilshunosligida ham mazkur masala muayyan darajada tadqiq etilgan. Xususan, A.A. Gaffarov tomonidan hozirgi o'zbek tilidagi parsellyativ va ilovali qurilmalarning sintaktik derivatsiyasi o'rganilib, ularning struktur hamda funksional xususiyatlari ochib berilgan [Гаффаров, 1997: 8–17]. Biroq ingliz va o'zbek tillari materiallari asosida badiiy matnlarda qo'llanadigan ilovali elementlarning struktur-semantik xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tadqiq etish hali ham dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Xorijiy tilshunoslikda ilova hodisasining nazariy asoslari struktur tilshunoslik davridayoq shakllana boshlagan. A.A. Hill sintaktik birliklarning ichki tashkil topishini tahlil qilar ekan, gap tarkibidagi ayrim komponentlarning asosiy sintaktik yadroni kengaytirish va aniqlashtirish vazifasini bajarishini qayd etadi [Hill, 1958]. Ch. Hockett sintaktik qurilmalarni tavsiflashda gap tarkibida qo'shimcha semantik yuk tashuvchi birliklarning mavjudligini ko'rsatib, ularni kommunikativ axborotni taqsimlash vositalaridan biri sifatida baholaydi [Hockett, 1958]. H. Whitehall esa ingliz tili sintaktik qurilishining struktur asoslarini tahlil qilib, ajratilgan va qo'shimcha sintaktik birliklarning gap mazmunini kengaytirishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi [Whitehall, 1956: 154].

Ilova konstruksiyalarining semantik va pragmatik tabiati R. Posner tadqiqotlarida yanada chuqurroq yoritilgan. Olimning fikricha, izohlovchi va kommentarlovchi birliklar matnning semantik tashkil topishida muhim o'rin tutadi hamda adresatga yetkazilayotgan axborotning interpretatsiyasiga ta'sir ko'rsatadi [Posner, 1972: 81–94]. Bu qarash ilovali elementlarni faqat sintaktik hodisa sifatida emas, balki kommunikativ-pragmatik birlik sifatida ham talqin qilish imkonini beradi.

Nemis tilshunosligida U. Engel, W. Abraham, W. Schmidt va H. Brinkmannlarning tadqiqotlari ilovali elementlarning struktur-semantik xususiyatlarini yoritishda alohida ahamiyatga ega. U. Engel ilova konstruksiyalarini gapning ikkilamchi axborot qatlamini yuzaga keltiruvchi vositalardan biri sifatida tavsiflaydi [Engel, 1988: 621–625]. W. Abraham esa sintaktik tipologiya doirasida ilovali birliklarning kommunikativ va semantik vazifalariga e'tibor qaratadi [Abraham, 1995]. H. Brinkmannning fikricha, ilovali elementlar matnda yangi ma'no qirralarini yuzaga chiqaruvchi va tasvirning dinamikligini ta'minlovchi vosita hisoblanadi [Brinkmann, 1971].

O'zbek tilshunosligida ilova konstruksiyalarining sintaktik tabiati va derivatsion xususiyatlari A.A. Gaffarov tomonidan maxsus tadqiq etilgan. Olim ilovali va parsellyativ qurilmalarni sintaktik derivatsiya mahsuli sifatida baholab, ularning struktur va funksional xususiyatlarini ochib bergan [Гаффаров, 1997: 12–18]. Mazkur tadqiqotlar o'zbek tilida ilova hodisasini matn va nutq sathida o'rganish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar (analysis and results). Badiiy matnda ilovali elementlar o'zining struktur xususiyatlariga ko'ra turli ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. Ingliz tilida ular ko'pincha alohida so'z, otli birikma, predlogli birikma, infinitiv konstruksiya yoki mustaqil gap shaklida uchraydi. O'zbek tilida esa

ilovalari elementlar o'tli birikmalar, ravishli birikmalar, sifatlovchi konstruksiyalar va parsellyativ qurilmalar ko'inishida qo'llanadi. Har ikki tilda ham ilovalari elementlar punktuatsion vositalar – vergul, tire, qavs yoki nuqta yordamida ajratiladi. Ilovalari elementlarning struktur tashkil topishi ularning semantik vazifalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Struktur jihatdan ixcham bo'lgan ilovalari elementlar ko'pincha aniqlashtiruvchi yoki izohlovchi vazifani bajarsa, kengaygan sintaktik shakldagi ilovalari elementlar tasviriylik va ekspressivlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Shu sababli ilovalari elementlarning struktur va semantik jihatlari bir-biridan ajratib o'rganish mumkin emas.

Semantik nuqtayi nazardan ilovalari elementlar bir necha guruhlariga ajratilishi mumkin. Birinchi guruhni aniqlashtiruvchi ilovalari elementlar tashkil qiladi. Bunday birliklar asosiy gapdagi umumiy ma'noni toraytiradi va konkretlashtiradi. Ikkinchi guruhga izohlovchi ilovalari elementlar kiradi. Ular asosiy gapning ma'lum komponentini sharhlaydi yoki uning mazmunini ochib beradi. Uchinchi guruhni tavsiflovchi ilovalari elementlar tashkil etadi. Bunday birliklar personajlar, predmetlar yoki voqea-hodisalar haqidagi qo'shimcha tavsifiy ma'lumotlarni ifodalaydi. To'rtinchi guruh esa baholovchi va ekspressiv ilovalari elementlardan iborat bo'lib, ular muallifning subyektiv munosabatini aks ettiradi.

Badiiy matnda ilovalari elementlarning semantik salmog'i ayniqsa yuqori bo'ladi. J. Brunerning narrativ nazariyasiga ko'ra, badiiy matnda voqealar tizimi faqat faktlarni bayon qilish bilan cheklanmaydi, balki o'quvchining voqelikni qabul qilish usulini ham shakllantiradi [Bruner, 1989: 232]. Ilovalari elementlar aynan shu vazifani bajarib, voqea yoki obraz haqidagi qo'shimcha ma'lumotlarni kiritadi va o'quvchining interpretatsiyasiga ta'sir ko'rsatadi.

Ingliz tilida: He was alone in the room. A solitary figure in the fading light. (Ernest Hemingway, *The Old Man and the Sea*)

Mazkur misolda *a solitary figure in the fading light* ilovalari elementi asosiy gapda ifodalangan "yolg'izlik" holatini nafaqat takrorlaydi, balki uni obrazli va estetik jihatdan boyitib, yangi semantik qatlam hosil qiladi. Ilovalari **konstruksiya** qahramonning jismoniy holatini (xona ichida yolg'izligi) emotsional va vizual tasvir bilan uyg'unlashtiradi. "Fading light" ifodasi orqali esa muhitning xiralashuvi, sokin va og'ir kayfiyat fon sifatida berilib, personajning ichki ruhiy kechinmalari bilan parallel tarzda rivojlanadi. Natijada o'quvchi faqat faktik ma'lumotni emas, balki psixologik atmosferani ham his qiladi, bu esa badiiy tasvirning ekspressiv kuchini sezilarli darajada oshiradi.

O'zbek tilida: Qalandarov sukut saqladi. O'z o'ylari bilan band odam. (O'tkir Hoshimov, *Ikki eshik orasi*)

Mazkur misolda *o'z o'ylari bilan band odam* ilovalari elementi asosiy gapda berilgan harakatni (sukut saqlash) izohlab, personajning ichki psixologik holatini ochib beradi. Ilovalari birlik orqali qahramonning tashqi harakati bilan ichki kechinmalari o'rtasida kontrast yuzaga keladi. Bu esa obrazni yanada jonlantiradi va uning murakkab ruhiy dunyosini o'quvchiga yaqinlashtiradi. Shunday qilib, ilovalari element nafaqat tavsifiy vazifa bajaradi, balki matnda emotsional urg'u va psixologik chuqurlikni kuchaytiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo'ladi.

Ingliz tilida: He came back to the village. After many years away. (John Steinbeck, *The Pearl*)

Ushbu misolda *after many years away* ilovalari elementi asosiy gapdagi harakatning vaqt jihatini kengaytiradi va uni oddiy voqea sifatida emas, balki uzoq davom etgan ajralishdan keyingi muhim hodisa sifatida talqin qilishga imkon beradi. Ilovalari **konstruksiya** orqali vaqt oralig'i ta'kidlanib, personajning qaytishi ortida katta hayotiy tajriba, o'zgarish va ichki kechinmalar mavjudligi anglashiladi. Natijada matnning narrativ chuqurligi ortadi va voqea dinamikasi kuchayadi.

O'zbek tilida: U hovliga kirib keldi. Uzoq yo'l bosib kelgan musofir. (Shukur Xolmirzayev, *Saylanma*)

Mazkur misolda *uzoq yo'l bosib kelgan musofir* ilovalari elementi asosiy gapdagi harakatni kengaytirib, personajning kelib chiqish yo'li va hayotiy tajribasiga ishora qiladi. Ilovalari birlik qahramonni oddiy kirib keluvchi shaxs sifatida emas, balki uzoq masofa va og'ir sharoitlarni bosib o'tgan obraz sifatida gavdalandiradi. Bu esa uning ijtimoiy va emotsional holatini chuqurroq ochib beradi hamda matnning badiiy ekspressivligini oshiradi.

Har ikkala misolda ham ilovalari elementlar asosiy mazmunni kengaytirish, qo'shimcha semantik ma'lumot berish hamda badiiy tasvirning ta'sirchanligini oshirish vazifasini bajarmoqda. Ular matnning kommunikativ yaxlitligini ta'minlash bilan birga, personajlar va voqealarning yanada to'liq tasvirlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar (Conclusion and Recommendations). Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi badiiy matnlarda ilovalari elementlar ko'proq sintaktik ixchamlik, informativlik va fikrning mantiqiy aniqligini ta'minlashga xizmat qiladi. Ingliz tili badiiy uslubida ilovalari konstruksiyalar muallif

tomonidan voqea-hodisalar, personajlar yoki predmetlarga oid qo'shimcha ma'lumotlarni qisqa va lo'nda shaklda ifodalash vositasi sifatida qo'llanadi. Natijada matnning informatsion sig'imi ortadi, biroq sintaktik tuzilmaning ixchamligi saqlanib qoladi. O'zbek tilidagi badiiy matnlarda esa ilovali elementlarning tasviriy-estetik imkoniyatlari yanada yorqinroq namoyon bo'ladi. Ular qahramonlarning ruhiy kechinmalarini, muallifning subyektiv munosabatini, voqea-hodisalarning emotsional fonini ifodalashda muhim uslubiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli o'zbek badiiy matnlarida ilovali elementlar nafaqat qo'shimcha axborot berish, balki obraz yaratish, badiiy tasvirning ta'sirchanligini kuchaytirish va matnning ekspressivligini oshirish vazifalarini ham bajaradi. Bundan tashqari, har ikki tilda ilovali elementlar matnning semantik va kommunikativ yaxlitligini ta'minlovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Ular asosiy va qo'shimcha axborot o'rtasidagi mazmuniy bog'liqlikni kuchaytirib, matnning koheziv va kogerent tuzilishini shakllantiradi. Ilovali elementlar yordamida muallif o'quvchi e'tiborini muayyan detalga qaratishi, axborotning muhim qismlarini alohida ta'kidlashi hamda personajlar, voqealar va tasvirlanayotgan holatlarga nisbatan o'z munosabatini ifodalashi mumkin. Shuningdek, ilovali konstruksiyalar badiiy matnda pragmatik ta'sir vositasi sifatida ham namoyon bo'lib, o'quvchining matnni qabul qilishi va talqin etishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan ilovali elementlar nafaqat sintaktik va semantik, balki uslubiy hamda lingvopragmatik nuqtayi nazardan ham muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy matnlarda ilovali elementlar muhim struktur-semantik birlik sifatida faol va tizimli ravishda qo'llanilishini ko'rsatdi. Ular har ikki tilda ham matn ichidagi ma'lumotni aniqlashtirish, izohlash, qo'shimcha tavsif berish hamda ekspressivlik va ta'sirchanlikni kuchaytirish kabi bir qator kommunikativ vazifalarni bajaradi. Ilovali elementlar badiiy matnning mazmuniy qatlamlarini boyitib, o'quvchiga muallif fikrini yanada aniqroq va to'liqroq idrok etish imkonini yaratadi. Ingliz tilida ilovali elementlar ko'proq informativlikni ta'minlash, sintaktik tuzilmani ixchamlashtirish hamda fikrni lo'nda va aniq ifodalashga xizmat qilishi bilan ajralib turadi. O'zbek tilida esa ularning badiiy-estetik, emotsional hamda ekspressiv imkoniyatlari nisbatan kengroq namoyon bo'lib, matnning obrazlilikini oshirish va stilistik rang-barangligini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, har ikkala tilda ham ilovali **konstruksiyalar** matnning semantik yaxlitligini saqlash va kommunikativ samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim lingvistik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Umuman olganda, ilovali elementlar badiiy matn strukturasi nafaqat qo'shimcha axborot beruvchi birlik, balki muallifning pragmatik maqsadini amalga oshiruvchi, matnning ichki bog'liqligi va uslubiy uyg'unligini ta'minlovchi muhim vosita hisoblanadi. Bu esa ularni qiyosiy tilshunoslik, matn lingvistikasi va lingvopragmatika yo'nalishlari doirasida yanada chuqur va kompleks o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. G'afforov A.A. Hozirgi o'zbek tilida parsellyativ va ilovali qurilmalar sintaktik derivatsiyasi: Filol. fan. nomz. ... diss. avtoref. – Samarqand, 1997. – 26 b.
2. Abraham W. Deutsche Syntax im Sprachvergleich. Grundlegung einer typologischen Syntax des Deutschen. – Tübingen, 1995. – Bd. 41.
3. Bowman E. The Minor and Fragmentary Sentences of a Corpus of Spoken English // International Journal of American Linguists. – Bloomington, 1966. – Vol. 32. – № 3. – P. 66–67.
4. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. – Düsseldorf: Pädagogischer Verlag Schwann, 1971. – 939 S.
5. Bruner J., Lucariello J. Narrative Recreation of the World // Narratives from the Crib. – Cambridge; London, 1989. – P. 232–250.
6. Engel U. Deutsche Grammatik. – Heidelberg, 1988. – 888 S.
7. Hill A.A. Introduction to Linguistic Structures. – New York, 1958. – 496 p.
8. Hockett Ch.F. A Course in Modern Linguistics. – New York, 1958. – 648 p.
9. Posner R. Theorie des Kommentierens: Eine Grundlagenstudie zur Semantik und Pragmatik. – Frankfurt am Main: Athenäum Verlag, 1972. – 224 S.
10. Schmidt W. Deutsche Sprachkunde. – Berlin: Volk und Wissen, 1968. – 356 S.
11. Whitehall H. Structural Essentials of English. – New York, 1956. – 154 p.